

Szemben Kafkával

Nádas Péter *Fire and Knowledge** (Farrar, Straus and Giroux, 2007) című könyvének megjelenése alkalmából látogatott New Yorkba, ahol november 7-én a Hungarian Cultural Centerben Susan Rubin Suleiman író-nővel, a Harvard Egyetem professzorával, majd november 9-én a New York Public Libraryban az intézmény művészeti igazgatójával, Paul Holdengräberrel beszélgetett. Márkus Krisztina, New Yorkban élő munkatársunk a két esemény után, november 12-én kérdezte őt az elmúlt napok tapasztalatairól. Amerikai útján Burger Barna fotográfus fényképezte az író, az ő képeit közöljük.

* A kötet címadó esszéjének eredeti címe: *Mese a tüzről és a tudásról*

MÁRKUS KRISZTINA — **Először is a gyakorlati tapasztalatairól szeretném kérdezni. Két teljesen különböző kérdezői módszerrel találkozott. Milyen hatást gyakorolt Önre ez a különbözőség, a két kérdező személyisége?**

NÁDAS PÉTER — Két különböző ember miért ne kérdezne másként. Ez annyira természetes, hogy nem foglalkoztam vele. Később hívták fel rá a figyelmemet. Ez is érthető, hiszen volt, aki mindkét beszélgetésen jelen volt, s később mondjuk a Susan Suleimannal folytatott beszélgetést tartotta érdekesebbnek, míg megint mások a Paul Holdengräberrel folytatott beszélgetést. Megoszlottak a vélemények. Mindkettőjüknek pontos kérdezői stratégiája volt, mindkettőjüket kíváncsian követtem. Karakteres, világos kérdéseket tettek fel. Talán a Magyar Kulturális Intézetben, a Susan Suleimannal folytatott beszélgetés volt a bensőségesebb, az érzelmesebb, Holdengräberrel inkább polemikus jellegű, hűvösebb, de a Public Libraryben valahogy a terem hangulata is ilyen volt. Egy túlvilágított aréna, egy átlátható auditorium, nemzetközi porond, ahol szakmai demonstráció folyik.

Ez érdekes, mert a könyvtárban a Holdengräber-beszélgetés során többet nevtünk, oldottabb volt a hangulat, viszont éreztem kommunikációs szakadékokat...

Nem érzékelttem ilyesmit. Talán azért érzékenyebb rá, mert itt él, tudja, hogy mikor milyen kommunikációs zavar támad, de én nem éreztem semmiféle szakadékot. Azt éreztem, hogy bizonyos pontokon nem értjük egymást, vagy bizonyos nyomonokon tovább kéne menni, de olykor nem lehet, mert a közönség unatkozik, ezért Holdengräber most más irányba tart. Az ő dolga, hogy ismerje a közönséget, ez tőlem nem elvárható. Holdengräber beszélgetései éppen attól lettek híresek, mert ismeri, irányítani tudja a figyelmet. Vagy olyan dolgokat mondok, ezt is érzékelttem, amihez ez a közönség nem szokott hozzá, ami Holdengräbert is zavarba hozza, és akkor új pályára tereli a beszélgetést. A nézeteltérés, a vita, a félreértés, a félrefogás hozzátartozik az ilyen jellegű demonstrációhoz. Nem kell tőle megijedni, ellenkezőleg. Bizonyos kérdésekre például demonstratíven nem válaszoltam. Vannak nekem szánt szerepek, amelyekbe nem megyek bele.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű estek során sok kérdés kifejtetlen marad. Én egy ilyenre utalnék: amikor a demokrácia és diktatúra közötti gyümölcsöző meg nem értésről beszélt, a berlini fallal illusztrálta ezt, de a beszélgetés itt elkanyarodott, s bennem nem alakult ki pontos kép, hogy itt mire utalt igazából.

Ironikus megjegyzés volt. A diktatúra erőszakos eszközökkel igyekszik meggyőzni a polgárait és a külvilágot a saját felsőbbrendűségéről. A demokrácia ezzel szemben nagyon kis gesztusokból

építkezik, nagyon kis gesztusokkal él, hiszen egy diktatúra miatt nem boríthatja fel a saját demokratikus játékszabályait. Ezt a diktatúra vagy akár a diktatúrában élő demokraták gyengeségként értelmezik. Holott a diktatúrának éppen abban rejlik az ereje, hogy hosszabb távra van tervezve. Amiben gyümölcsöző elem, hogy a demokrácia ki tudja várni a diktatúra halálát, fel tudja deríteni a félreértéseket, be tudja építeni a szellemi háztartásába a félreértések logikáját — ez fordítva nem működik. Aki egy kicsit jártas a politikai történetben, érthette, hogy mire gondolok. Holdengräber talán azonnal értette, ezért nem volt további kérdése.

A másik gondolat, ami így elvarratlanul maradt: a megértésnek az érzéki szintje. Tulajdonképpen érteni vélem, hogyan működik ez a személyes kapcsolatokban, de mintha úgy értette volna, hogy ez a nemzetek között is működhet...

Így nem érthettem, hiszen érzékiség csak személyek között lehetséges. A diplomaták vagy az államférfiak persze szintúgy személyek, s ezért személyes kapcsolatuk óhatatlanul politikai jelentést kap. Személyes érzékenységüknek, sőt az érzékiségüknek úgymond van politikai transzpozíciója. Schröder és Putyin között például volt egy ilyen nagyon sajátosan működő kapcsolat. Ami nem csak kölcsönös szimpátián alapult, hanem azon a körülményen, hogy Schröder gyengén beszél angolul, Putyin viszont jól beszél németül. Végre mindketten találtak maguknak egy másik államférfit, akivel szabadon társalogtak a közös nyelven. Ez mindig nagyon felszabadító. De szenzualitás csak emberek között működik, államok között nem, ilyesmire tehát nem gondolhattam.

A szenzualitás összeköti az embereket. De mégis, mi az a pont, amikor rossz megoldások felé indulunk el? Erről is volt szó az esten, és kifejtetlenül maradt.

Igen, ezt a kérdést nyitva hagytuk. Illetve Holdengräber ebben a kérdésben megelégedett azzal a megállapítással, hogy az emberek a szenzualitásuk szintjén egyenlők, és ezért minden helyzetben mindent kölcsönösen tudnak is egymásról. Világosan értette, hogy mire gondolok, ezért említette Jaques Lacant, aki ezzel a kérdéskörrel tudományosan foglalkozott. Olvasás közben felfigyelt rá, hogy munkáink ezen a ponton érintkeznek. A szenzuális tapasztalat, a szenzuális élmény a látványból, és más egyidejű érzékszervi tapasztalatból, szaglásból, ízlelésből, hallásból, hőérzékelésből áll. Egy író nem tehet mást, individuális magyarázatot keres, de aki individuális magyarázatot keres, annak tekintettel kell lennie arra a tágasabb környezetre, amelyben az individuum él. A szenzualitás minden esetben közös tapasztalat és kölcsönös tapasztalat. Ennek a tapasztalatnak az erejét és a hatását nem nagyon lehet áthelyezni más szintekre. Nagy emberi kísérletek történtek erre, a felvilágosodás az erre vonatkozó legjelentősebb kísérlet. A szenzualitás nagy közös emberi tapasztala-

tát politikai szintre áthelyezni. Ennek érdekében moderáljuk és transzponáljuk az individuális tapasztalatot. Vagy vallási szintre emeljük, a kereszténység mintegy metafizikailag transzformálja. A szeretet univerzális vallásává emeli, az egyetemes szeretet nevében igyekeznek személyes és helyi konfliktusokat megoldani, s ennek érdekében mintegy visszanyesi, megnyirbálja, cenzúrázza az individuális élményt. Ugyanezt a kétes prímét a modern politikában az egyenlőségi eszme vagy a testvériség eszméje viszi, ami azt jelenti, hogy a szenzuális tapasztalat mintájára igyekszünk politikai közösségeket teremteni. Hiszen az egyenlőség és a testvériség eszméje ténylegesen a szenzuális alapélményhez kötődik, egy élményhez, ami mindnyájunkat összefűz. Nem csak az emberek, hanem tágabb értelemben az élőlényeket, az emlősöket feltétlenül. Ezen a szinten van egyenlőség, van testvériség. A szabadság eszméje külön fejezet, más dolog, nem szenzualitáson van megalapozva. De az egyenlőség és a testvériség szenzuális alapérzetének politikai transzpozíciója is igen nagy nehézségekbe ütközik. Demokratikus választásokkal sok mindent el lehet érni, de azt például, hogy az emberek ténylegesen és mindenben egyenlők legyenek, nagyon nehéz elérni vele. A demokratikus választás nem fogja sem a genetikát, sem a karakterológiát megváltoztatni, sőt, a családi szocializációt sem éri el. Az egyik ember ilyen, a másik olyan, az egyik intelligensebb, a másik viszont érzékenyebb, vannak ostobák, szépek, soványak, kövérek, gazdagok, szegények, s így tovább. Az egyenlőség csak akkor lenne megteremthető, a szó politikai értelmében is, ha mindezek a különbségek nem működnének, s főleg nem dominálnák az emberi cselekvéseket, nem tennék az embereket ötpercenként féltékennyé, rajongóvá, gyűlölködővé, iriggyé, ha nem kezdenének olyan tulajdonságokra vágyakozni, amelyekkel nem rendelkeznek, vagy nem szegénykeznenek olyan tulajdonságok miatt, amelyekkel rendelkeznek. De vágyakoznak, szegénykeznek. Ha az érzékiségüket egyrészt nem nyomnák el az értelmükkel, nem kontrollálnák minden pillanatban, másrészt nem olyasmibe transzponálnák, amibe nem lehet. De elnyomják, mert különben felidézik a fenyegető káoszt és veszélyeztetik a túlélésüket. Ha például nem próbálnák a házasság intézménye alá vonni a szerelmi boldogságukat, ha nem gondolnák, hogy a szerelmi kép egy egész életre kiterjeszhető. Akkor viszont nem tudnák még rövid távon sem rendezett keretek között élni az életet, s így tovább. Ami az igény és az érdek szintjén érthető, az a szenzuális realitás szintjén nem feltétlenül működik.

Utalt az interjúban a kábítószerekre is...

Nem utaltam rá, hanem arról beszéltem, hogy az európai kultúrában élő ember egyszerre két ellentétes dolgot szeretne. Alkohollal és kábítószerekkel mintegy meghosszabbítja az érzékeit, jó nagyot tágít a szenzuális élménykörön, amit a napi életének megfelelő racionális döntéseivel lehatárolt és eltompított. A sok jót, amivel az érzéki lehetőségek szintjén valamennyien rendelkezünk, különböző szerekkel megpróbálja tartósítani, sőt

mi több, hatalmas üzletet csinál belőle. Az alkoholt és a kábítószereket megtermelteti, nagy haszonnal eladja, de pont a fordítottja történik, mint amit remélt, a kábítással izolálja önmagát, bezárja magát az individuális állapotba, s ezt élvezi, kultuszokkal áldoz neki. Politikai szinten pedig megint ennek az ellenkezőjét teszi, valóságos kollektív háborút vív a kábítószerek ellen, holott nem tud meglenni nélkülük, nem beszélve arról, hogy az üzletileg igen gyümölcsöző vállalkozás ellen igen óvatosan kell háborúznia, nehogy legyőzze önmagát.

Miért olyan nehéz elfogadnunk a teljesség hiányát?

Azért, mert nem tartósítható. Az ember olyan állat, amelyik a nyugalmat és a békességet akarja. Nem harmonikus lény, de harmóniára vágyik. Ha magát vagy az övét nem látja biztonságban, akkor agresszív lesz, ez benne az állatias. Vagy például minden ember sokkal többet eszik, mint amennyire szüksége van, és többet halmoz föl tárgyából, élelmiszerekből, ez is állatias vonása, amit nem nagyon tud leküzdeni. A vallási aszkézis például arra törekszik, hogy ezeken a haszontalan tulajdonságokon az egyén úrrá legyen, a kereskedelem viszont ösztönzi és feltámasztja ezeket a vágyakat, hogy nagyobb legyen az értelmetlen fogyasztás, amitől az általános életszínvonal is emelkedik. Ahhoz, hogy túlélje a telet, az embernek még az újkorban is óriási mennyiségeket kellett begyűjtenie és felhalmoznia. Miért felejtette volna el a félelmeit, ha egyszer a föld lakóinak kétharmada még ma is alultáplált, éheznek és szomjaznak.

Innen jönnek a háborúk is, ebből az önfenntartó ösztönből...

Az állatias agresszióból, amely azonban önálló életet él, hábár a mi civilizációnkban a létfenntartáshoz ma már alig van köze, illetve a különböző kulturális tiltásokon és ajánlatokon keresztül van köze. De az ösztönéletnek ugyanúgy szerves része, mintha még mindig az éhenhalás réme leselkedne mindenkire.

És miért mondja mindig, hogy a nyugati kultúrára jellemző ez a megközelítés? A keleti kultúrára mindez nem igaz?

Más volt a stratégiájuk. Nem törekedtek expanzióra. Kiepítették, ápolták, tökélyre vitték a saját kulturális izolációjukat. Mára fölbomlottak, mert a napnyugati kultúra a maga agresszív módszereivel szétzilálta és felőrölte őket. Kínát egy nagy fallal vették körül, hogy a külső hatások ne érhessek el. Indiát a kasztrendszerrel és az újjászületés tanával évezredekre stabilizálták. A stabilizációt sehol nem az állam biztosítja, és nem politikai eszközökkel biztosítja, hanem az adott civilizáció eszközei és a kultúrája. A kultúra pedig sokkal messzebbre lát, mint egy király, egy birodalmi helytartó vagy egy miniszterelnök.

A kábítószer nem csak a nyugati kultúrára jellemző...

A kábítás kulturális igény, helyesebben a kábítószer a kulturális igény része. A különbséget az teszi, hogy milyen eszközökkel akar úrrá lenni egy társadalom vagy egy civilizáció a kábítószer mértéktelen élvezetén, illetve milyen eszközökkel és hová építi be. Az európai és az amerikai kultúra minden nap megtermeli az igényt rá, és folyamatosan harcol ellene. Az egyik tevékenységgel igyekezik elfedni vagy igazolni a másikat. Van egy vallási vonatkozású harca, és van egy egészségügyi vonatkozású harca, de ugyanakkor a gazdasági struktúráin keresztül ő maga forszírozza a kábítószerek természetét és termelését, ami azt jelenti, hogy bizonyára elidegeníthetetlen igénye van rá. Az igény ellentétes a vallási és közegészségügyi érdekével, amelyik ezeknek a tevékenységeknek a tiltására vonatkozik. Aminek már azért is érvényt kell szereznie, mert az élvezet rokon értelmű a pusztulással, mint ahogy a szerelmi élvezet is érintkezik a pusztulással. Le kell győznie. Mint ahogy évszázadokon át magát a szerelmi élvezetet is le akarta győzni. Óriási hálózatot, hadseregeket épít a kábítószer-termelés és -kereskedelem üldözésére, ami szintén jövedelmi forrás. Egy vietnami vagy egy kínai, akit a mi kulturális kettősségünk még nem rontott meg, nálunk többet tud a pusztulásról, s így arról a szűkös életről is, amit ópiummal tágít ki. De ha valaki ezen háborog, akkor azt sem szabad elfelejtenie, hogy a legkiválóbb pálinkák és gyümölcspárlatok receptjeit koraközépkori szerzetesek dolgozták ki és hagyományozták ránk, s ők maguk sem erkölcsi épülésre, hanem érzéki élvezetre használták és használják a mai napig. Mert titkon ők is tudják, hogy érzéki élvezet nélkül nincsen erkölcsi épülés.

Ha már kultúráknál, hagyományoknál tartunk: az Amerikában most megjelent, esszéket és prózákat tartalmazó könyve (*Fire and Knowledge*, Farrar, Straus and Giroux, 2007) kapcsán jutott eszembe a kérdés, hogy milyen különbséget lát a magyar és az angolszász esszé-hagyomány között?

Nagyon nagy különbséget látok. Hiszen a nagy napnyugati kultúrának többféle logisztikai iskolája, sokféle filozófiai iskolája van. A francia, az angolszász és a német hagyomány között bi-

zony nagy a különbség. A tárgy megközelítésének szempontjai lényegesen különböznek. Elfogult vagy igazságtalan lennék, ha ezt a három nagy hagyományt most különböző méricskélésekkel egymás ellen kijátszanám. Mások úgyis megteszik. Mi még mindig inkább a német és a francia hagyományban állunk. Holott az utolsó évtizedekben az angolszász hagyományokon álló tudományok lettek a legerősebbek, az embertudományok is, a technikai tudományok is, angol lett a nyelv, egy olyan speciális angol, amelyen az angolokon kívül mindenki ért, és ezen

az angolon nagyon nagy a csere, nagy az ozmózis, a nemzetközi konferenciákon, az interneten. A francia és a német kötődésünk valószínűleg háttérbe fog vonulni, sőt felmondja a szolgálatot, megszűnik. A francia esszé fordulatokban, ötletekben gazdag, spontánabb a többinél, spontaneitásra is törekszik, a német a mélységre, a gondolatok mélységére, metafizikája van, az angolszász szeret tárgyaknál és példáknál maradni, alságosnak tartja a metafizikai mélységeket, felületesnek a spontaneitást, viszont karakteresek az erkölcsi szempontjai. Nem szereti a sok ötletet, de egyetlen nagy, megalapozott ötletet föltétlenül megkövetel. Ez olyan, mint a nyelv, és meglehet, hogy szoros összefüggés is van a nyelv és az esszé-hagyomány között. Ha magyarul három jelzöt használok, az nem sok, négyenél azonban már mindenki fölkapja a fejét, minek halmozom, miért négy, akkor már miért nem öt, miért nem kettő. De három jelzöt nyugodtan használhatok, ez arányos is. Három jelzöt németül gyakorlatilag nem lehet használni, mindig egyet. Franciául nyugodtan halmozhatunk. Ha akarom, a mondatot nem fejezem be, befejezetlen

mondatokat helyezek egymás mellé, mintegy befejezetlen mondatokkal vagy töredékekkel közelítem a tárgyat. Németül ez nem lehet megtenni, németül minden mondatot be kell fejezni, az elválasztható igék miatt a német nyelvtan sem túrta más, bár ez nem annyira grammatikai kérdés. Úgyhogy ilyen különbségek vannak, s ezek nem tudom, honnan vannak. Az emberek között is vannak különbségek. Los Angeles és New York között is van különbség, és Århus és Koppenhága között is van különbség, az århusiak a koppenhágaiakat szídják és a koppenhágaiak az århusiakat. A Los Angeles Times szerint remek esszéket írok, a New York Times szerint csapnivalókat, a New York Times szerint ellenben csodálatos novellákat írok, a Los Angeles Times szerint gyengéket, vagy fordítva, már nem emlékszem. Most ki tudja megmondani, hogy a Los Angeles Times szól-e az igazi angolszász esszé nevében, vagy a New York Times. Vagy netán mindig személyek beszélnek. Van egy nagy közös edény, ebben benne van a három nagy filozófiai iskola, de mind a három, az angolszász, a francia, a német, a közös görög–latin alapokon áll; közös a mitológia, közősek a keresztény vallások, s valamilyen keresztény vallás a zsidó vallás vállán áll. Ezek olyan alapok, amelyek csak időleges változásokat, kis változatokat engednek meg a prózai hagyományban, mert a gyökerek azonossága nagyon sok mindent előre megszab.

Akkor lehetséges, hogy ezek a közös alapok reményt adnak arra, hogy bár a magyar irodalom más hagyományokból építkezik, de az Ön írásait megérti az itteni közönség is?

Nem tudom, hogy szükségünk van-e egyáltalán ilyen jellegű reményre. Miért kéne megérteniük. Vagy miért ne értenék. Ezek egymás mellett, párhuzamosan futó folyamatok, mindenütt másként, de azonos jellegű események zajlanak. A saját kereteket nem tudják ugyan elhagyni, de nem is kell elhagyniuk, hiszen ezek a keretek vagy ezeknek a kereteknek a felismerése adja a formájukat. Akár akarják, akár nem. Különböző korszakaik vannak. Mi diktatúrákból jövünk, s egész máshol tartunk jelen pillanatban, mint azok, akik a politikai szabadság állapotában éltek az utolsó évszázadot, de ez nem jelenti azt, hogy ne tudnák, vagy el kéne nekik magyarázni, hogy mi a diktatúra vagy mit jelent diktatúrában élni. Könyveim olvasása közben legfeljebb felelevenítik a tudásukat.

Mit gondol a Párhuzamos történetek majdani amerikai megjelentetéséről? Hallottam, fordítják. Vajon a könyv megjelenése változtat-e az itteni fogadtatásán?

Ezzel nem érdemes foglalkozni.

Vannak félelmei ezzel kapcsolatban?

Nincsenek, de nem is lenne semmi értelme, hogy legyenek. Ezek önjáró folyamatok. Egy könyv fogadtatása nagyon sok dologtól függ. Elsősorban a fordítás minőségétől, s attól nem kevésbé, hogy milyen pillanatban készült el a fordítás. Magyarán túl korán jön-e a könyv, túl későn, avagy a megfelelő pillanatban.

Nagyon fontos szerepet játszik a könyv fogadtatásában a kiadó szerkesztője, a borító tervezője is, milyen jacket-et kap a könyv, a kiadónál miként ítélik meg a könyv piaci sanszait, mennyi pénzt szánnak hirdetésre, hol és hogyan fogják terjeszteni, satöbbi, satöbbi. Nagyon sok olyan dologtól függ tehát, amihez a szerzőnek nincs köze, és rálátása sincs. Ezen túl már csak azért sem lehetnek se félelmeim, se reményeim, mert nem ismerem a recenzenseket, nem tudom, hogy ők éppen honnan jönnek, milyen egyetemekről, ott mit tanultak, mit olvastak, milyen elképzelésük van az irodalomról vagy a történeletről, s így tovább.

Szokta követni a fordításban megjelenő műveinek a szakmai fogadtatását?

Igen, meg szoktam kapni a recenziókat. A kiadónak szerződéses kötelezettsége a recenziókat elküldeni, s gyakran teljesíti is ezt a kötelezettségét. Egy idő után az ember korlátozottan kíváncsi rá. Ha ért a nyelven, akkor elolvassa, ha nem, akkor megkér valakit, vagy már azt sem kéri meg. Sokra nem megy vele. Nem ismeri a kontextust, amiben ezek a szövegek keletkeztek. Ha magyar kritikákat olvasok, akkor a kontextus világos, mint ha a családban lenne, bármit írnak, családi nyelven írják. Van, ahol persze jobban ismerem a kontextust idegenben is, mondjuk Németországban, Franciaországban vagy Hollandiában. De például, hogy Spanyolországban az *Emlékiratok könyvének* milyen hatása volt, meg nem mondanám. Kaptam egy nagy dossziét, tele kritikákkal, ezzel együtt nem tudom.

Akik olvasták Amerikában a könyveit, az ő megközelítésmódjukban lát-e valami egyedit, különlegeset?

Mindig lát az ember valamit, csak nem tudja igazán hová tenni. Nem tudja, hogy a könyve milyen folyamatokat indít el, milyen asszociációs sorokat, hiszen nem ismeri ezeket. Már csak azért sem, mert a szavak körülbelül ugyanazt jelentik az európai nyelveken, de a hangzásbeli különbözőségük miatt más asszociációs sorokat indítanak el, egyszerűen nem tudják ugyanazokat a folyamatokat elindítani, mint az eredeti.

Erről jut eszembe, a fellépésén is említette, hogy a magyar költészet nagyon nehezen fordítható. A magánhangzóink jelentik a problémát, vagy...

Nem, nem, ez nem nyelvi probléma. Minden nyelv minden szavát le lehet más nyelvre fordítani, és a magyar költők nem alkottak olyan extra dolgokat, hogy ne lehetne lefordítani. Ezek kulturális problémák. Az a kérdés, hogy a nagy nyelvek kíváncsiak-e azokra a mikrofolymatokra, amelyek körülöttük a kis nyelvekben zajlanak. Általában nem kíváncsiak, holott sokat tanulhatnának belőle, és jelentősen gazdagodna a világismeretük. Szakemberek persze minden nagy nyelven tudnak Petőfiről, Adyról vagy József Attiláról, Pilinszkyról vagy

Tandoriról is tudnak, de legalábbis eddig még egyetlen nagy magyar költőt sem emeltek a saját nagy alkotóik mellé. Hozzá kell tenni, hogy urdu és dán költőket is ritkán. Ez egy adottság. Ami persze nem jelent minőségi különbséget, hanem csak azt jelenti, hogy a nagy nyelvek nagy nyelvek. Mi rá vagyunk kényszerítve, hogy fordításban olvassunk, vagy eredetiben kövessünk másokat. A nagy nyelvek irodalma erre, úgy látszik, nincs rászorítva, legfeljebb egymást figyelik, de közel sem azzal a szenvedéllyel, ahogy mi tesszük velük.

A New York-i Magyar Kulturális Intézetben elhangzott utolsó mondatát idézném: Képzelt és tapasztalat közötti állandó keresés, állandó úton levés, ez az ideálom. Ha a tapasztalatot nem emeli meg a fantázia, akkor halott anyag marad, ami elbeszélésre nem használható. Egy személy tapasztalata mindig kevés, de egy személy fantáziája egy kicsit mindig több a kelletnél. Igaz-e mindez a költészetre, vagy csak a prózára?

Nem, én ezt csak a prózára értettem. A költészetben éppen ennyi kell: egyetlen egy ember fantáziája. Biztos, hogy a tapasztalata is fontos, de a fantáziája valószínűleg még fontosabb. Prózában másként van, mint a lírában. Ha a próza a fantáziának adja át magát, akkor kénytelen eltávolodni a közös nyelvi vagy nyelvhasználati adottságoktól, nyelviileg és kulturálisan izolálja önmagát. Ennek a maga körében persze nagyon fontos funkciója lehet. Mint például a dialektusban írott irodalmaknak, vagy az új irodalomelméletek és új irodalmi divatok jegyében született irodalmi kísérleteknek, amelyek tágítják a kifejezés lehetőségeit, s így tovább.

Mit változtat a hazai recepcióján az itteni sikere, ez a jelentős nemzetközi figyelem?

A siker szó ellen mindig tiltakoznom kell, mert igen messze állok tőle. Az én műfajomban akkor van egy szerzőnek sikere, ha a nagy nemzetközi viták központjába kerül a munkája, illetve a nagy nemzetközi diskurzus része lesz. Sikert már azért sem emlegetnék, mert a siker nem viszonylagos, minden korszakban megvannak a maga trendjei, feltételei és mértékegységei. Nem szeretnék úgy járni, mint az ifjú primadonna, aki egyszer azt újságolta Honthy Hannának, hogy neki milyen óriási sikere volt egy előadáson. Idefigyelj kislányom, mondta erre Honthy, siker akkor van, ha már lesminkeltél és a közönség még mindig állva tapsol, már fölvetted a bundádat, de még ki kell menned a vasfüggöny elé, már a kocsidban ülsz, de ők még mindig nem mentek el, mert rajtad kívül semmi mást nem akarnak. Sikered akkor van, amikor kifogják a kocsidból a lovakat, és maguk húzzák haza. Nekem nincs sikerem, legfeljebb néhány könyvem figyelmet keltett itt vagy ott. Ezzel nem lehetek se elégedett, se elégedetlen, mivel ezzel a különös szerencsével együtt akceptálnom kell, hogy a világméretű forgalomban egyetlen munkám sem lett a diskurzus része.

nem belátható, és még egy szaktudós számára is csak igen nehezen belátható. Ezek az akulturalizációs folyamatok nagyon érdekesek. Az egereket említette, de hát a madarak, ugyanazok a madarak énekelnek másként Békésben és Zalában. Franciaországban másként énekelnek, megint másként Afrikában. De a saját környezetükben abszolút megértik egymást.

Ön évekkkel ezelőtt elkezdte írni a *Párhuzamos történeteket* egy olyan tudás birtokában, amit én csak most kezdek értelmezni és belátni. Milyen változásokat tapasztalt azóta a világban, amelyek az említett áthatás elméletének lehetnek a következményei?

Nagyon erős változást, hiszen maga a globalizációs folyamat egyre erősebbé teszi az áthatásokat. A kommunikáció túllép a nyelvi körökön, részben az angol nyelv segítségével, részben a képi gondolkodás segítségével, ami szükségtelemmé, vagy mellékessé teszi magát a nyelvet. Nyelv előtti és nyelv utáni kommunikációs formák terjednek el a világon, ami nagyon érdekes kulturális átrétegződésekhez vezet. Egy íráscentrikus kultúra felismeri, hogy eddig helytelenül értelmezte a saját teremtésmítoszát. Mint a görögöknél, akik nem tudták igazán eldönteni, hogy a világtörzés volt-e először, amiből kibújt a kígyó, vagy a kígyó volt-e, amely megszülte volna a világtörzést. Most úgy tűnik, hogy nem az ige volt kezdetben, nem a szó, nem a logosz, hanem maga a dolog, a kép. Képet értelmezünk szavakkal. Most a képen van a hangsúly, átfordult, ugyanannak a bibliai szövegnek az értelme vagy az értelmezése megváltozott.

A feminista kritikák egyik sarokköve annak a férfiak által kialakított logocentrikus világnézetnek a támadása, amely a nőket a hatalomtól megfosztotta. A logoszt Ön szerint lassan felváltja a kép uralma. Van-e itt összefüggés? Ugyanis az interjúban azt mondta, hogy az áthatás-elmélet alapján az emberi kapcsolatok átértelmezhetővé válnak.

Közvetlenül nincs összefüggés, de áttételesen van. Volt egy férfiakból álló papi rend, amely, a realitástól függetlenül, meghatározott logikát követve eldöntötte, hogy a világ milyen. Ma más a helyzet. Ezeknek a nagy, hagyományos férfiszövetségeknek a napjai vallási és tudományos értelemben is leáldoztak. A férfi princípiumnak ma már nincs olyan helye, szerepe, mint egykor volt. És ha nincs olyan helye, hatalma, ha a paternális hatalom mögött nem áll fallikus hadsereg, akkor az emberek közti közlekedésnek alakulni kezd a nemektől független szintje is. A demokratikus társadalmakban a hadsereg és az egyház szerepe csökken. 50 vagy 100 évvel ezelőtt csak női szerepek voltak vagy férfiszerepek voltak — emberszerep nem volt, mert nem volt állampolgár, a mai értelemben nem volt civil öntudat. A humanizmusnak voltak ugyan ilyen jellegű törekvései, olyan értelemben, hogy a papi szövetségek ellenében hatottak, de hát azért a nőket a humanizmus messze nem vette még bele az alkuba.

Azzal kezdtük, hogy vannak gyümölcsöző meg nem értések. Talán fejezzük is be ezzel. Holdengraber Kafkát idézte: *Van remény, de nem a mi számunkra. Mintha e körül is lett volna valami félreértés. Az én értelmezésem szerint Ön nem foglalt állást, hogy van-e remény, vagy sem, hanem csak a mondat logikai-filozófiai tartalmát fejtette ki. Az Ön választ viszont Holdengraber másképpen, sokkal optimistábban közelítette meg.*

Lehet, hogy így van, én azonban nem tettem mást, mérlegeltem, elemzési javaslatokat tettem arra, hogy ebben a mondatban a reményt milyen kontextusban kell értenünk. Platonikus kontextusban. És ebben a kontextusban van remény, illetve nincs reménytelenség. Platonikus kontextusban ugyanis nem érdemes azt mondani, hogy valaki másnak van, hiszen a teremtés egésze, a metafizikai valóság nyilvánvalóan erősebb, mint mi, akik valamennyien az árnyékvilág részei vagyunk. Életünk átmenet, részlet, nincs teljes képünk az egészről. Szimmetriára törekszünk, harmóniára, de ez csak esetleges törekvés, éppen abban a rendszerben, aminek nem látjuk át az értelmét. A magam rendszerében, amiben gondolkodom, ez fel sem merül kérdésként. Nem teszem föl, számomra az ilyen kérdések nem lehetségesek, nem szükségesek. Kafka rendszerében megél a kérdés, mert ő a világ reménytelenségét a megismerés reménytelenségeként hirdeti. Ez számára sem társadalmi kérdés, nincsenek szociális komponensei, hanem morális, vallásos kérdés. Szeretné, ha a világ jobb lenne, ha megjavulna, de nem lát rá lehetőséget, hiszen árnyékvilágban élünk, s csak rajtunk túl, rajtunk kívül van jobb világ. Én meg nem szeretném, ha a világ megjavulna, mert igen rossz tapasztalatok alapján erősen irtózom a prófétáktól és a világjobbítóktól, s ezért nem látok a kérdés feltevésére sem lehetőséget. Nem akarom megjavítani a világot, mert nem akarom, hogy hülye emberek tovább kísérletezzenek vele. Legfeljebb leírni abban az állapotában, amelyben ismerem. Azokkal az érzékszervekkel ismerem, amelyekkel a teremtés megajándékozott, egy olyan teremtés, amelyről alig tudok valami bizonyosat. Feltételezésem sincsenek. Hiszen az érzékszerveimmel sem tudok visszakövetkeztetni az egészére. A kérdésre tehát két válasz született, valószínűleg kétféle szocializáció eredményeképpen. Holdengraber azért tartotta jónak ezt a furcsa mondatot, mint zárókövet, mert a kötelező és helyeselhető amerikai optimizmusnak eleget tehetett vele, én viszont nem vagyok optimista, de pesszimista sem. Akár szemben Kafkával. Itt bizony maradt megoldatlanság, maradt kétértelműség. De szerintem nem több, mint amennyi a gondolkodáshoz szükséges.

A *Párhuzamos történetek* kapcsán az áthatás elméletéről kérdezném. Egy filmmel kapcsolatban hallottam Kieslowskitól, hogy a világ különböző pontjain élő egerek tanulnak egymástól. Hogyan hat ez a felelősségvállalás kérdésére?

A tetteinkért és a gondolatainkért kétségtelenül felelősek vagyunk. De többről van szó. Ha én a hatvanas években Kisorosziiban írok néhány elbeszélést, annak 25 vagy 30 év után hatása lehet New Yorkban vagy Los Angelesben. Kiváltottam, s ez az én felelősségem. A hatás milyensége számomra mégis beláthatatlan. Ugyanez működik nagyban is. A német kultúra hatással volt a magyar kultúrára. Olykor erőszakos hatással volt rá, s emiatt mondjuk a dühös reformisták a francia kultúra felé fordultak. De Párizsból nézve, még a kérdéssel foglalkozó szakemberek számára is nehezen belátható, hogy a francia forradalom milyen hatást gyakorolt Magyarországra. Hiszen nem volt polgárság, a kisenemesség csinálta meg, amit a franciáknál a polgárság, hát ez lényeges különbségekhez vezetett. A magyar társadalom ezután olyan sajátos jegyeket viselt magán, ami egy átlag francia számára